

Структура і зміст читацької компетентності

молодших школярів

Мартиненко В.О., провідний науковий співробітник лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України

У статті обґрунтовано сутність читацької компетентності молодших школярів. Розкрито зміст і структуру мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного, рефлексивного її компонентів.

Ключові слова: *молодші школярі, читацька компетентність, компоненти читацької компетентності, читацька діяльність.*

Глобальні процеси розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, збільшення кількісних і якісних характеристик текстової інформації поставили перед загальноосвітньою школою завдання розроблення нових технологій щодо її усвідомленого сприймання, аналізу, добору, систематизації, застосування школярами у навчально-пізнавальній діяльності на міжпредметному рівні, а також у життєвому досвіді.

У Державних нормативних документах (Державному стандарті загальної початкової загальної освіти, навчальних програмах для загальноосвітніх навчальних закладів із навчання українською мовою – предмет «Літературне читання») формування читацької компетентності молодших школярів визначено як один з основоположних складників мети курсу [1,2].

Аналіз сучасної психолого-педагогічної літератури останніх десятиліть показує, що термін «читацька компетентність» не знаходить змістовно однозначного визначення. Існують різні підходи до розуміння цієї категорії, водночас більшість дослідників підкреслюють у її змісті особистісне і діяльнісне спрямування, а також компонентну структуру.

У зарубіжних літературних джерелах означене поняття застосовується, починаючи з кінця 70-х років минулого століття. Спочатку сутність

читацької компетентності визначалась у межах психолінгвістичної концепції Н.Хомського [3]: як знання системи мови, на протигагу володіння нею в реальних ситуаціях. У наступні, (80-90-і) роки, у дослідженнях вчених пріоритетним почав виступати діяльнісний підхід. Так, G. Westhoff визначає читацьку компетенцію як здатність індивіда до осмислення письмових текстів різних типів, різних формальних структур, пов'язує їх з більш широким контекстом – використання для досягнення власних цілей, розвитку знань і можливостей для активної участі в житті суспільства [15,28], J. Grzesik – як готовність використовувати читання для набуття нових знань з метою подальшого навчання. [16].

Більшість російських дослідників розглядає читацьку компетентність з позицій діялісного й особистісно зорієнованого підходів.

У Російській національній програмі підтримки і розвитку читання означене поняття трактується як «сукупність знань і навичок, які дають змогу індивіду добирати, розуміти, організовувати інформацію, представлену в друкованій (письмовій) формі та успішно її використовувати в особистих і суспільних цілях» [4] У Рекомендаціях з підвищення рівня читацької компетентності у рамках означеної програми зазначається, що *поняття читацької компетентності* тісно пов'язане з поняттям *функціональної грамотності*. При цьому йдеться не про техніку читання, а про здатність індивіда читати з метою набуття нових знань, які допомагають у практичному житті і в подальшому навчанні [5, 29].

Дослідники Н. Сметаннікова, Т.Разуваєва, Н.Колганова, розглядають читацьку компетентність як сукупну інтегративну особистісну якість, що містить як розвивальну, так і діялісну складові. Розвивальний аспект характеризується розвитком мислительних операцій і механізмів читання, розвитком особистісних якостей школярів, їхньої емоційно-чуттєвої сфери. Діялісна складова формується в освітньому процесі відповідно до завдань кожного навчального ступеня, ґрунтується на міжпредметних знаннях і

здійснюється з допомогою багатьох умінь і стратегій читання – цілепокладання, пошуку й аналізу інформації, розуміння й інтерпретації тексту, оцінювання й формування суджень про текст та ін.[6]. У структурі читацької компетентності дисертантка Т.Разуваєва виділяє особистісний, когнітивний, діяльнісний компоненти [7,8]. На думку Н.Колганової, читацька компетентність – особлива форма особистісного утворення, що відображає систему ключових компетентностей, здобутих дитиною у процесі вивчення курсу «літературне читання». Основу читацької компетентності складають три основні компетенції: пізнавальна, ціннісно-смілова і комунікативна [8, 6].

У дидактичних і психологічних дослідженнях українських вчених (О.Я.Савченко, Н.В.Чепелева) читацька компетентність розглядається як базова складова пізнавальної і комунікативної компетентностей. За визначенням О.Я.Савченко – «це інтегроване особистісно-діяльнісне утворення, що є результатом взаємодії знань, умінь, ціннісних ставлень, що набувається у процесі реалізації змісту літературного читання [9] . На думку Н.В.Чепелевої, сутнісну ознаку цієї категорії становить «комплекс особистісних та інтелектуальних якостей читача, які дозволяють йому ефективно взаємодіяти з текстом, адекватно розуміти твір, вступаючи в діалог з автором, оцінюючи прочитане, виражаючи своє ставлення до нього. Вона включає три блоки – когнітивну, операціональну та комунікативну компетентність.»[10, 95].

Варто зазначити, що у більшості методичних досліджень вітчизняних учених [11, 12, 13] зміст і структура читацької компетентності розглядалась на матеріалі вивчення української і зарубіжної художньої літератури у старшій школі. Аналіз проведених робіт засвідчує, що дослідники сутність читацької компетентності здебільшого розглядають у контексті «естетичної комунікації читача з високохудожніми творами вітчизняної і зарубіжної

літератури», володіння ним сукупністю знань про художню літературу, її теорію та історію.

Так, О. Ісаєва характеризує структуру означеного поняття як синтез когнітивного і комунікативного складників [11], дослідники О.Н.Шкловська, Т.О.Яценко формування означеного поняття визначають з позицій комунікативного підходу до рецептивно-естетичної діяльності і розглядають його «як різновид загальної компетенції особистості, що відображає її властивості і структуру. Згідно з моделлю загальної компетенції особистості у змісті читацької компетентності виділяються такі компоненти: особистісний, когнітивний і діяльнісний [12,8].

На основі аналізу різних трактувань суті поняття «читацька компетентність», її компонентної структури можна зробити висновок, що попри їх розмаїтість, у них виділяються спільні чинники. Більшість вітчизняних і зарубіжних учених сутність поняття розглядають як складне багатокомпонентне утворення з позицій діяльнісного й особистісно зорієнтованого підходів; володіння індивідом сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу читачеві ефективно взаємодіяти з текстом, повноцінно усвідомлювати літературні твори, їх інтерпретувати, оцінювати, здійснювати пошук у тексті потрібної інформації, проводити діалогову взаємодію з текстом, тощо. У структурі аналізованої дефініції дослідники виділяють когнітивний, комунікативний, операційний /діяльнісний компоненти.

У контексті нашої роботи важливо було проаналізувати також зміст і структуру власне **читацької діяльності**, у процесі якої здійснюється формування означеного поняття.

У психолого-педагогічних дослідженнях загальне уявлення про структуру читацької діяльності склалось на основі фундаментальних робіт А.М. Леонтєва, у яких обґрунтовано найважливіші характеристики людської діяльності [14].

Читацька діяльність як вид мовленнєвої діяльності містить основні взаємопов'язані структурні етапи. Перший етап характеризується складною взаємодією потреб, мотивів і мети читання, які є рушієм процесу читання.

На другому (аналітико-синтетичному) – на основі сукупності знань (текстологічних, знань про жанрові особливості тексту, аналізу його структури та ін.) відбувається первинне сприймання змісту, визначаються стратегії читання, необхідні для здійснення комунікації з текстом. Третій, вищий - виконавський етап читацької діяльності – це поглиблене розуміння змісту, його інтерпретація. Четвертий – рефлексивний - оцінка, власне ставлення до прочитаного, висловлені у вербальній і невербальній формі і т. ін.).

Зазначимо, що цілеспрямоване формування рефлексивного досвіду знаходимо у новому підручнику з літературного читання для 2 класу (автор О.Я.Савченко). Після опрацювання кожного розділу учні перевіряють результати свої навчальних досягнень, які послідовно проструктуровано у такий спосіб: «знаю», «розумію, можу пояснити», «вмію», «висловлюю своє ставлення».

Отже, **читацька діяльність** – це активний, цілеспрямований, опосередкований мовною системою, літературознавчими знаннями і обумовлений поставленими навчальними завданнями процес сприймання, осмислення, інтерпретації і оцінки прочитаної текстової інформації.

На кожному періоді навчання у початковій школі читацька діяльність має свої сутнісні характеристики, зумовлені низкою чинників: індивідуально-психологічними особливостями учнів, їхнім читацьким досвідом, запасом фонових знань, розвитком мовлення, пізнавальної сфери, мислительних процесів, специфікою сприймання літературних творів у молодшому шкільному віці і т. ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми, результати власних досліджень дали підстави визначити сутність читацької компетентності молодших школярів, а також її структурні компоненти.

Читацька компетентність як складне багатокomпонентне особистісне утворення стосується опрацювання читачем текстів різних видів, а не лише художніх. **Вона є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентностей і** передбачає оволодіння учнями сукупністю знань, умінь, навичок, ціннісних ставлень, які дають змогу дитині відповідно до її вікових можливостей самостійно орієнтуватися в колі дитячого читання, самостійно працювати з різними видами письмових текстів – їх читати, розуміти знаходити в них потрібну інформацію, аналізувати, інтерпретувати, оцінювати, застосовувати її для вирішення навчально-пізнавальних завдань, у життєвому досвіді, у стандартних і нових ситуаціях. Набутий читацький досвід забезпечує готовність і здатність молодших школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку.

Читацька компетентність у контексті діяльнісного, особистісно зорієнтованого підходів покликана виконувати пізнавальну, розвивальну, інформативну, комунікативну, самоосвітню функції.

У змісті читацької компетентності молодших школярів виділяються такі її основні взаємопов'язані компоненти: **мотиваційний, когнітивний, операційно – діяльнісний, рефлексивний**, які реалізуються у змістових лініях навчальної програми з літературного читання для початкових класів шкіл з українською мовою навчання.

Структура і зміст читацької компетентності

Компоненти читацької компетентності	Характеристика змісту компонентів читацької компетентності
Мотиваційний	потреби, мотиви, особистісні читацькі установки, які спонукають учня до читання, і з допомогою яких школяр усвідомлює важливі морально-етичні цінності, культуру людських взаємин; розуміє роль систематичного читання для поповнення знань, успішного навчання з усіх предметів, задоволення пізнавальних інтересів, проведення цікавого дозвілля.

<p>Когнітивний</p>	<p>Охоплює систему літературознавчих, книгознавчих, бібліографічних знань, уявлень, які учень застосовує під час смислового і структурного аналізу текстів різних видів, вибору дитячих книжок з доступного кола читання, самостійного орієнтування у їх змісті, пошуку потрібної інформації; у міжособистісній комунікації:</p> <ul style="list-style-type: none"> - знання, уявлення, які стосуються обізнаності у колі дитячого читання: основних тем дитячих творів; назв найвідоміших творів, прізвищ, імен їх авторів, з якими учні неодноразово ознайомлювалися під час навчання; назв і сюжетів фольклорних творів; знання напам'ять програмових поетичних, уривків з прозових творів; - елементи літературознавчих знань, необхідних під час аналізу та інтерпретації текстів: сюжет, композиція, жанр(без вживання термінів); тема, основна думка твору, герой(персонаж), автор твору і т. ін; - елементи книгознавчих знань, необхідних у процесі самостійного орієнтування у змісті дитячих книжок, пошуку потрібної інформації: структурні елементи дитячої книжки (обкладинка, титульний аркуш, зміст(перелік творів), передмова, анотація) типи дитячих видань (книжка-збірка, книжка-твір, довідкові видання, періодика тощо); - елементи бібліографічних знань, які учень застосовує під час вибору книжок, користуючись засобами бібліотечно-бібліографічної допомоги(абонемент, каталог, книжкова виставка); елементи знань про якості особистості, що виявляються і забезпечують повноцінне спілкування за змістом прочитаного: знання норм культури спілкування під час діалогу, дискусії: уважне, зацікавлене слухання співрозмовника, толерантне ставлення до його оцінних суджень щодо прочитаного; врахування, співвіднесення думок однолітків під час висловлення власної думки.
<p>Операційно-діяльнісний</p>	<p>Компетентнісно зорієнтовані загальнопредметні, предметні уміння, навички, способи діяльності, оволодіння якими забезпечує на завершенні початкової школи досягнення учнями таких навчальних результатів:</p> <p style="text-align: center;">загальнопредметні <i>у комунікативно-мовленнєвій сфері</i></p> <p>учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> - володіє повноцінною навичкою читання вголос і мовчки як загальнонавчальним умінням; - володіє досвідом міжособистісного спілкування (виявляє готовність уважно слухати і розуміти співбесідника, аргументовано доповнює його відповіді, обстоює власну позицію; вміє вести діалог у різних комунікативних ситуаціях за змістом прочитаного, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; бере участь у рольових іграх; виявляє здатність працювати в парі, групі, предметно ставить запитання учасникам діалогу, полілогу тощо); - володіє досвідом комунікації з джерелом інформації (текстом): знаходить у тексті прямі і приховані авторські запитання, які потребують обдумування відповідей по ходу читання; самостійно ставить запитання до змісту тексту, прогнозує його орієнтовний зміст,

розуміє авторську позицію;
- будує зв'язні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого); володіє різними видами переказу: повним, вибіркоvim, стислим;

в інформаційній сфері

- усвідомлює підручник, навчальні посібники, науково-пізнавальні книжки, видання довідкового характеру як важливе джерело одержання потрібної інформації;

- усвідомлює призначення ілюстративного, довідково-інформаційного апарату дитячої книжки, з їх допомогою самостійно визначає орієнтовний зміст різних типів і видів дитячих книжок;

- володіє прийомами самостійного пошуку потрібної інформації, користуючись:

а) видами бібліотечно-бібліографічної допомоги (тематичний, алфавітний каталог, бібліографічно-інформаційні видання для дітей), Інтернет-ресурсами дитячої бібліотеки;

б) різними джерелами друкованої продукції (науково-пізнавальні книжки з різних галузей знань, словники, довідники, енциклопедії, періодичні видання для дітей);

в) використовуючи формальні елементи тексту (підзаголовки, рубрики, виноски, посилання);

- розуміє інформацію, представлену в різних форматах (словесно, у вигляді схеми, таблиці, умовних позначок);

у сфері застосування загальнопізнавальних читацьких умінь

- усвідомлює зміст базових міжпредметних і предметних понять, які відображають істотні зв'язки між об'єктами і процесами читання (книжка, твір – художній, науково пізнавальний, автор, творчість, спілкування та ін.);

- володіє аналітичним видом читання; ознайомлювальним і пошуковим – з допомогою вчителя, застосовує їх відповідно до мети читання;

- розрізняє різні види текстів (художній, науково-пізнавальний, навчальний, довідковий), спираючись на особливості кожного виду (практично);

самостійно орієнтується у логічній структурі текстів різних видів; застосовує найпростіші прийоми їх аналізу: складає простий план, встановлює послідовність подій у творі, взаємозв'язки між подіями, вчинками героїв, явищами, фактами і т. ін.;

прогнозує орієнтовний зміст тексту з опорою на заголовок, опорні слова, ілюстрації, невербальну інформацію (таблиці, схеми, графіки і т. ін.);

визначає тему і основну думку твору (тексту);

формулює нескладні висновки, спираючись на текст; знаходить аргументи, що підтверджують висновки;

предметні результати:

- сприймає художню літературу як особливий вид мистецтва;

- розрізняє прозові, поетичні, драматичні, авторські,

	<p>фольклорні твори (практично);</p> <ul style="list-style-type: none"> - правильно називає художній твір за жанровими ознаками (казка, оповідання, вірш, байка і т. ін.); - розрізняє художні твори за емоційним настроєм; - визначає героїв твору, розуміє авторське до них ставлення; - сприймає засоби художньої виразності (порівняння, епітет, метафора – без вживання термінів), розуміє їх роль у творі, використовує у мовленні під час переказу, опису, характеристик; - вміє читати літературний твір по ролях; - самостійно та з допомогою вчителя виконує творчі види завдань до прочитаного (доповнення, творчий переказ і т. ін.); - вміє користуватися прийомами складання казок, загадок, лічилок, римованих рядків; <p>складає коротку анотацію на прочитаний твір.</p>
Рефлексивний	<p>Рефлексивний досвід, який формується під час взаємодії учня з текстами різних видів. Він передбачає розвиток компонентів ціннісно-сміслової, емоційно-вольової сфер особистості дитини: усвідомлення й оцінку учнем результатів своєї читацької діяльності; оцінювальні судження, ставлення до змісту прочитаного.</p> <p>учень:</p> <ul style="list-style-type: none"> - здійснює самоаналіз, самооцінку засвоєння змісту навчального матеріалу, дотримуючись такої послідовності: «знаю», «розумію, можу пояснити», «вмію», «висловлюю своє ставлення» ; - усвідомлює, яка інформація у тексті виявилася знайомою, добре відомою, яка – новою, що потребує додаткового з'ясування; - висловлює власну аргументовану думку до загального змісту прочитаного (чим твір сподобався - не сподобався); - співвідносить, оцінює власну думку з думками однолітків під час колективного обговорення змісту твору; - висловлює оцінні судження щодо вчинків персонажів, мотивів їхньої поведінки (з використанням емоційно-оцінної лексики); - виявляє емоційне ставлення до змісту прочитаного, вчинків персонажів, використовуючи мовленнєві та позамовні (жести, міміку) засоби художньої виразності - виявляє власне ставлення до змісту прочитаного під час виконання письмових творчих робіт, ілюстрування тощо.

Отже, аналіз структури і змісту читацької компетентності засвідчує, що ця категорія у контексті молодшого шкільного віку має свої особливості, зумовлені передусім віковими індивідуально-психологічними властивостями учнів. Формування читацької компетентності як складного багатокomпонентного особистісного утворення важливо здійснювати на між - предметному рівні на матеріалі текстів різних видів: художніх, науково-пізнавальних, навчальних.

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової загальної освіти (Проект) // Початкова школа. – 2010. - № 8.
2. Літературне читання. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2-4 класи // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С. 71 – 97.
3. З.Хомский Ноам. Язык и мышление. – М.: изд. МГУ, 1972. – 123 с.
4. Национальная программа поддержки и развития чтения в РФ. – М., 2007. – 47 с.
5. Орлова Э.А. Рекомендации по повышению уровня развития читательской компетентности в рамках Национальной программы поддержки и развития чтения: пособие для работников образовательных учреждений / Э.А. Орлова. – М., 2008. – 72 с.
6. Сметанникова Н.Н. Компетенции чтения и компетентный читатель //Библиотека и чтение в структуре современного образования: сб. материалов конференции. – М.:Наука, 2009. –С.165-166.
7. Разуваева Т.А. Формирование читательской компетентности студентов факультета иностранных языков. – автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук. –Тула, 2006. – 23 с.
8. Колганова Н.Е. Сущностные характеристики формирования основ читательской компетентности младших школьников/ Н.Колганова // Теория и практика образования в современном мире: материалы международной науч.конф. – СПб: Реноме, 2012. – С. 5 – 8.
9. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти // Рідна школа. - 2011. - № 8-9. – С.4-8.
- 10.Чепелева Н.В. Технології читання. – К.: Главник, 2004. – 95 с.

11. Ісаєва О.О. Про основні парадигми шкільної літературної освіти // Всесвітня література в середніх навч. закл. України. – 2011. - № 1 . – С. 2 – 4.
12. Шкловська О.Н. Формування читацької компетенції старшокласників у процесі вивчення зарубіжної літератури. - автореф. дис. на здобуття наук. ступеня...канд.пед.наук. – К.: 2007. – 22 с.
13. Яценко Т. О. Формувати компетентного читача // Українська мова і літ. в школі - 2008. - № 6. – С. 25 - 28.
14. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 347 с.
15. Westhoff G. Fertigkeit Lesen [text] / Westhoff G. – Goethe-Institut Muenchen, 1997 –176 s.
16. Grzesik J. Textverstehen lernen und lehren – Stuttgart, 1990 – 405 s.

В статті обґрунтована сутність читальної компетентності молодших школярів. Розкрито зміст і структуру мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльного, рефлексивного компонентів.

Ключевые слова: *молодші школярі, читальна компетентність, компоненти читальної компетентності, читальна діяльність.*

In this paper the essence of reading competence junior pupils. The content and structure of motivational, cognitive, operational and active, reflective of its components.

Key words: *junior pupils, reading competence, the components of reading competence, reading activities.*

Мартиненко В.О. Структура і зміст читацької компетентності молодших школярів / В.О.Мартиненко // Збірник наукових праць: Педагогічна освіта: теорія і практика. – Вип. XV. – Кам'янець-Подільський, 2013. – С. 145-151.